

Vēsturiskas paralēles zīmīgā brīdī: kā tas notika 1939.–1940. gadā, tā tas nekad vairs nevar notikt

Recenzija par monogrāfiju: Aivars Stranga.
Latvija: neatkarības pēdējais cēliens.
1939. gada 23. augusts – 1940. gada 17. jūnijs.
Rīga 2022. 461 lpp. ISBN 978-9934-12-254-5

Raimonds Cerūzis

2022. gada vasarā izdevniecība “Mansards” klajā laida Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes pētnieka un līdz 2021. gada vidum šīs fakultātes profesora, izcilā latviešu vēsturnieka, habilitētā vēstures doktora Aivara Strangas grāmatu “Latvija: neatkarības pēdējais cēliens. 1939. gada 23. augusts – 1940. gada 17. jūnijs”.

Kolēģa A. Strangas darbi jau kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas pirmsākumiem (Trešās atmodas gadiem) ir neatņemama sastāvdaļa pētniecības virzienā, kas saistās ar Latvijas neatkarības pirmā posma un 1939.–1940. gada okupācijas un aneksijas procesa izpēti. Šī laikmeta mūsdienu pētniecības tradīcija nav iedomājama bez kolēģa, nepārspilējot, milzīgā ieguldījuma. Viņš būvējis pamatus tai mūsdienu vēstures pētniecības skolai, kuras svarīga iezīme ir spēcīgs balsts vispusīgā Latvijas 20. gadsimta pirmās puses avotu izpētē. A. Strangas nopelns ir aplūkojams ne tikai izolēti akadēmiskā griezumā vien. Kopā ar citiem spožiem kolēģiem¹ viņš ar savu akadēmisko darbu devis ieguldījumu Latvijas neatkarības atgūšanas procesā tik ļoti nozīmīgās latviešu vēsturiskās atmiņas atbrīvošanā. Bez tā nebija iedomājama Latvijas valsts un 1922. gada Satversmes atjaunošana. Rakstot šo recenziju, spilgti atcerējos, ka 1990.–1991. gadā arī mani uz vēstures studijām motivēja šī tobrīd vēl pavisam jaunā, ideoloģijas nekropļotā pagātnes pētniecība, kuras dzimšanā liela nozīme ir godātajam kolēģim.

Jaunā grāmata veltīta isam, bet ārkārtējas spriedzes piepildītam posmam Latvijas un kopumā trīs Baltijas valstu vēsturē, kuru iezīmēja 1939. gada 23. augusta PSRS un Vācu Trešā reiha iesāktā noziedzīgā Eiropas pārdale. Autora paveiktais darbs ir nozīmīgs vispirms ar to, ka sniedz aktuālu, detalizētu apkopojumu par Latvijas neatkarības bojāejas procesu. Tā ir sava veida bilance minētajā pētniecības jomā

līdz 2022. gadam. Pieredzes bagātā kolēģa pētījums ir balstīts uz plašu avotu un literatūras klāstu. Avotu bāzi pētījumā veido Latvijas Valsts vēstures arhīvā glabātie ne-publicētie dokumenti, tostarp saturiski ļoti bagātie Latvijas Ārlietu ministrijas fondi² un Latvijas slepenpolicijas (Politpārvaldes) fonds,³ publicēto dokumentu krājumi,⁴ daudzu laikabiedru atmiņas, 1939.–1940. gada autoritārisma cenzūras vadītās preses publikācijas, kā arī latviešu un cittautu autoru līdz šim veiktie pētījumi. Grāmatā kopumā izmantota ārkārtīgi plaša materiālu bāze un sniegtas pārlicinoši iespaidīgas atsauces, kas kopā ar paskaidrojumiem reizēm aizņem pat lappuses lielāko daļu. Kaut arī A. Stranga pats to neuzsver, viņa veiktais pētījums pilnīgi droši var noderēt kā Latvijas 1939.–1940. gada notikumu historiogrāfijas hrestomātija, jo grāmatā apskatīti nozīmīgi pētījumi, kas ieraudzījuši dienas gaismu kopš Trešās atmodas gadiem. Starp tiem noteikti izceļamas daudzas paša autora sarakstītās grāmatas, kas veltītas saspilētajam starptautiskajam stāvoklim 30. gadu izskaņā,⁵ autoritārisma laika iekšpolitiskajai situācijai un saimniecībai,⁶ kā arī tiešiem līgumiem un lēmumiem, kuri noteica Latvijas un pārējo Baltijas valstu faktisko bojāeju.⁷

A. Strangas grāmatu, zinātnisko un populārzinātnisko rakstu, kā arī lekciju stils ir iemantojis tik plašu atzinību, ka pamatoti uzskatāms par atdarināšanas vērtu. Nav brīnums, ka jaunā grāmata 2022. gada otrajā pusē jau bija izzdusi no veikalu plauktiem un izdevniecībai nācās pasūtīt papildtirāžu. Šo pētījumu, līdzīgi kā autora iepriekšējos darbus, caurauž augstvērtīgs literārs stils, kas ļauj to baudīt un no tā iedvesmoties plašai publikai. Te atminos paša profesora kādreiz teikto, ka vēsturniekam jābūt vispirms brīnišķīgam stāstniekam. Ar patiesu gandarijumu secinu, ka viņam šo moto ir izdevies konsekventi ieturēt arī jaunākajā grāmatā.

Būdams pieredzējis pagātnes norišu eksperts, A. Stranga burtiski atdzīvina laikmeta liecības – viņš liek runāt avotiem un tos papildina ar literatūrā paustajiem viedokļiem. Kā godīgs vidutājs starp vēstures avotu un lasītāju viņš nesteidz ar saviem personīgiem secinājumiem. Tos kolēģis ļauj izdarīt lasītājam pašam – tāds, kādi var izrietēt no avota. Tādējādi A. Stranga izrāda apbrīnojamu cieņu pret ikviena sava darba lasītāja spriestspēju. Tomēr nav gluži tā, ka lasītājs ir atstāts pilnīgi viens savās pārdomās ar avotu, jo atbilstīgā brīdī autors ar kādu citātu vai avota izklāstu tomēr uzbur pagātnes realitāti, kas neļauj lasītājam savos secinājumos nomaldīties neceļos. Tā darīts arī katras nodaļas noslēgumā.

Šī grāmata, šķiet, daudziem lasītājiem varētu likt gremdēties pārdomās, vērtēt un pat nostādīt sevi mūsu senču un priekšteču vietā smagajā 1939.–1940. gadā. Uzburt laikmeta garu palīdz precīzais un bieži augsti koloritais laikmeta tēlojums. Tādējādi arī es, šo darbu lasot, aizrāvos un sāku domās ceļot manu vecvecāku dzīves laikā. Šādi iejusties laikmetā visnotaļ palīdz mūsdienu starptautiskās situācijas vēsturiskās paralēles ar tālo 1939.–1940. gadu. Darbā aprakstītās politikas metodes, ko lietoja totalitārās lielvaras – PSRS un Vācu Trešais reihis –, nav zudušas: tāds ir secinājums, ko daudzi varētu izdarīt, grāmatu lasot. PSRS politikā 1939.–1940. gadā iezīmējas daudzas paralēles ar mūsdienu Krievijas politiku, īpaši kopš 2022. gadā Krievijas uzsāktā kara Ukrainā. Darba nodaļas caurvij aprakstītie krievu politikas paņēmieni – propaganda, dezinformācija, meli, šantāža, safabricētu pierādījumu vākšana par neesošo Latvijas un Baltijas valstu pretpadomju politiku utt. Šie kaimiņvalsts paņēmieni tobrīd diemžēl gandrīz nemaz nebija publiski atmaskoti un apjausti.

Aprakstītajam laika posmam autors ir devis ļoti trāpīgu apzīmējumu – “neatkarības pēdējais cēliens”. Laikabiedri baidījās,

ka notikumi, kas sekoja 1939. gada vasaras izskaņai, ir neizbēgama apokalipse, kurā ierauta pasaule un Latvija. Tikai vēlāk pēcteču paaudzēm kļuva skaidrs, ka tas bija nevis “pēdējais cēliens”, bet gan lūzuma punkts – katastrofāls pārtraukums, pēc kura sekos neatkarības turpinājums. Šķiet, A. Stranga tieši tā to arī ir domājis, darbam nosaukumu kaldinot.

Pamatotas ir bijušas jaunās grāmatas izraisītās pārdomas medijos. Proti, vai arī mūsdienās dzīvojam kāda vēsturiskās atīstības procesa “pēdējā cēlienā”? Autors intervijā par savu grāmatu “Latvijas Radio” atzina, ka padomju okupācijas laikmeta ideoloģijas simbolu likvidēšanā 2022. gadā saskatot nozīmīga pārvērtību posma galu.⁸ Noteikti te vēlētos autoram piekrist, Latvijas atbrīvošanās un atmodas process 20. gadsimta 90. gados nenoslēdzās, tas turpinās un varbūt tikai tagad iezīmē kādu noslēgumposmu, turklāt ne vien Latvijā un Baltijā. Arī Rietumu pasaules attieksmē pret Krievijas tradicionāli īstenoto politiku 2022. gadā noticis pavērsiens. Ilgtermiņā tas mainīs attieksmi pret krievu faktoru pasaules 20.–21. gadsimta notikumos un liks pārrakstīt daudzas grāmatas, kas pēc Otrā pasaules kara sarakstītas no kopīgām uzvarētāju pozīcijām.

Vai tagad drikstam nosodīt mūsu priekštečus, ka viņi Latvijai nenosargāja, neizprata totalitārās PSRS, krievu politikas paņēmienus? Kolēģa darbā atbildi uz šo jautājumu, kas jau sen urda sabiedrību, atrodam dažādos veidos, tomēr atbilde nav vienkārša.

Grāmatas avoti visai skaidri liecina par ārlietu ministra Vilhelma Muntera nepareizo starptautiskās situācijas novērtējumu, Latvijas apdraudējuma nesaskatīšanu. Profesors A. Stranga ir tolaik piekoptās neitralitātes politikas un arī ārlietu resora ass kritiķis, tādu es viņu atceros vienmēr, jau kopš saviem studiju laikiem 1991. gadā. Arī šajā darbā tas spilgti nolasāms, un vie-doklim par neveiksmīgo ārpolitiku, šķiet,

oponentu nebūs. Jau pirmajā nodaļā iezīmēta neitralitātes pieejas tuvredzība Latvijas ārpolitikā – autoritārā režīma pārstāvji nespēja adekvāti novērtēt starptautisko situāciju: “*Latvijas Ārlietu ministrija laikam patiešām bija mierīga, [...] tā noticēja vācu un krievu meliem [...]*” (40.–41. lpp.). Par 1939. gada 23. augusta slepeno krievu un vācu protokolu – Molotova–Ribentropa paktu – autors raksta, ka valdība dzīvojuši optimisma ilūzijā, neticējuši amerikāņiem, kuri par slepeno paktu zinājuši, tāpat tā neizprata, ka Maskavas ilgtermiņa mērķis bija gāzt valdības Baltijā (167. lpp.).

Līdzīgi arīdzan Latvijas presei liktenīgajā brīdī piemita tās pašas tendences, kas valdībai, – tieksme tēlot PSRS kā valsti, kurai nepiemīt agresīvas tendences attiecībā uz Baltiju, nesaskatīt tās patiesos nodomus. Vai šādu redzējumu noteica autoritārā režīma diktāts un cenzūra vien, vai arī bija kāds slēpts spēks vai ietekmes aģenti? Te gan autors steidz bilst, ka V. Munterš neesot bijis padomju aģents, jo sadarbību ar PSRS iestādēm sācis tikai pēc Latvijas okupācijas un savas deportēšanas 1940. gadā (246. lpp.). Vai varam agrākās nojautas un pieņēmumus par Kremļa “garo roku” pilnībā atmetst un V. Munteru rehabilitēt? Tomēr šķiet, ka vismaz hipotētiski šādas liecības avotos nav izslēdzamas. Vai tādas kādreiz varēs atrast – tas ir cits jautājums, jo, piemēram, vēl pirms Latvijai liktenīgā 1940. gada 17. jūnija svarīgie Latvijas slepenpolicijas un izlūkošanas dokumenti tika iznīcināti. Vai tie nesaturēja kādas norādes par valsts politiskās elites kompromitējošiem kontaktiem ar noziedzīgo austrumu kaimiņu? Analogija ar mūsdienu sazaroto Krievijas ietekmes faktoru, šķiet, tomēr ir pamats piesardzībai. Vai Krievijas arhīvi te kādreiz palīdzēs? Kā vēsta ukraiņu anekdote – atliek gaidīt brīdi, kad Maskavā norēķināsies grīvnās...

Lasot šo darbu, varam skaidri secināt, ka Latvijas valdību raksturoja pārāk liela uzticēšanās krievu politikai. Autors

raksta – politiskā elite un diplomāti pārāk paļāvušies tieši uz K. Ulmaņa un V. Muntera viedo gudrību un tālredzību (262. lpp.).

Bet ir nianse, kura, šķiet, ir jaunums arī kolēģa pētījumos. Tā saistāma ar K. Ulmaņa publisko uzstāšanos PSRS iebrukuma laikā Somijā (tā sauktais “Ziemas karš”). K. Ulmanis, pretēji V. Munteram, šķietami laikam bijis lielāks reālists un apjautis draudošās briesmas... Viņa nozīmīgā, brīdinošā uzruna tautai šī kara laikā 1940. gada 10. februārī nonāk pretrunā ar iepriekš un arī pēcāk valdības amatvīru un ideologu publiski sludināto drošību, valsts jaunā neitralitātes ārpolitikas kursa nevainojamību, krievu draudzīgumu utt. Šajā runā Latvijas vadonis pārsteidzošā kārtā lika gatavoties karam (piem., vīriem sarūpēt zābakus un veļu). Tātad – reālistisks apdraudējuma tēlojums, kas radīja daudz baumu, satraukuma un pārdomu sabiedrībā un nepatika arī Kremlim.

Jāpiekrīt autora nožēlai, ka PSRS iebrukums Somijā tomēr pat nemotivēja Baltijas valstis ciešāk sadarboties. Baltijas sadarbības ķēdes vājākais posms tolaik bijusi Lietuva. Kremļa slazdos Lietuva nonāca vispirms tādēļ, ka no krieviem pārņēma Viļņu, kā arī krievu militāro bāzu dēļ. Krievi tieši lietuviešus pirmos sāka vainot absurdos izdomājumos par sarkanarmiešu laupīšanām un spīdzināšanām, bāzu darba apdraudēšanu, savstarpējās palīdzības līguma nepildi un savvērestības organizēšanā Baltijas Antantē pret PSRS.

Sev raksturīgā pieticīgajā manierē intervijā “Latvijas Televīzijai” pats A. Stranga atzinis, ka viņš pēc būtības nemaz neesot “atklājis kaut ko pilnīgi jaunu”, 460 lappušu biežajā grāmatā viņš Baltijas valstīm liktenīgos starptautiskos notikumus izklāstījis loģiskā secībā, papildinot tos ar iekšpolitiskiem un citiem notikumiem.⁹ Tomēr šajā darbā ir ļoti daudz informācijas, kas lasītājam ir mazāk zināma, pat vēl vairāk – tieši šobrīd ir svarīgi atsvaidzināt atmiņā un pārdomāt daudzus okupācijas vēsturē jau

pētītus jautājumus, kurus autors grāmatā tik veiksmīgi izcēlis. Tādējādi šāds apkopojošs darbs pats par sevi ir historiogrāfijas novitāte, turklāt tāda, kas nāk klajā ar vajadzīgo saturu vajadzīgā brīdī.

Darba vadmotīvs ir starptautiskā situācija un Latvijas ārpolitikas kļūdainā virzība. Tomēr šis vadmotīvs ir cieši saistīts arī ar citiem autoritārisma laikmeta notikumiem, tostarp ļoti labi ir aprakstītas reformas pašvaldībās, iezīmēti K. Ulmaņa sabiedrotie un viņa pretinieki, apskatīta Otrā pasaules kara sākuma izraisītā krīze Latvijas ekonomikā, piemēram, būvniecības projektu iesaldēšana, bet vienlaicīgi Ķeguma HES darba forsēšana. Līdzīgi aprakstīti straujie pārkārtojumi starptautiskajā tirdzniecībā. Īsajā periodā PSRS Latvijas ārējā tirdzniecībā no sestās vietas uzlēca otrajā, bet eksportā – pirmajā vietā, apsteidzot Angliju. PSRS no nenozīmīga partnera kļuva par otru lielāko tirdzniecības partneri aiz vācu Trešā reiha. Pētījumā vienuviet labi apkopoti pilnīgi pareizi par “dīvainiem” dēvētie Latvijas izmisīgie un haotiskie centieni iepirkt armijas bruņojumu no visām valstīm, kas vien to var pārdot, pat no PSRS (248. lpp.).

Nenoliedzami, darbā analizēti arī iepriekš historiogrāfijā tikai fragmentāri aplūkoti aspekti. Īpaši izceļama nodaļa “Dzīve ar padomju bāzēm”, kas ataino ikdienas problēmas, ko radīja PSRS uzspiestās Sarkanās armijas bāzes Latvijā. Te, piemēram, balstoties uz avotiem, kolorīti aprakstīta krievu sarkanarmiešu ikoniskā apmātība ar apģērba, pulksteņu un citu rūpniecības preču izpirkšanu. Uzzinām, kā Latvija uzturēja okupantu bāzes un faktiski baroja okupantus sarkanarmiešus un viņu ģimenes.

Tāpat Latvijas lasītājam mazāk zināms, ka PSRS noziedzīgais iebrukums Somijā 1939. gada nogalē izraisīja apjukumu PSRS simpatizējošajā kreisajā kustībā (kominternē), tostarp arī latviešu visai mazskaitlīgajos komunistos pagrīdniekos. PSRS agresijas kontekstā skatāms arī K. Ulmaņa attiecību

saspilējums ar valsts otro nozīmīgāko amatpersonu – pret krieviem labvēlīgāk noskaņoto kara ministru Jāni Balodi. 1940. gada aprīlī J. Balodis demisionēja, un Maskavā to interpretēja kā nedraudzīgu pavērsienu. A. Stranga sniedz arī krietni dziļāku atskatu pagātnē uz komunistu un sociāldemokrātu darbību, kas aptver laiku kopš parlamentārās iekārtas darba apstādīnāšanas. Tā kā kreisā politiskā kustība Latvijā bija nozīmīgs faktors un radīja ne mazumu vēsturisku sarežģījumu, šāda hronoloģiska atkāpe ir attaisnojama. Kā autors daudzkārt piemin, zīmīgi, ka komunistiem Latvijas sabiedrībā 1939.–1940. gadā bijis minimāls atbalsts. Tā, piemēram, valsts elektrotehnikas lieluņēmumā VEF no 2000 strādniekiem tikai divi bijuši komunisti (327. lpp.). Tas ir 0,1 procents – absolūta niecība.

Darbā atrodamas vairākas hipotēzes, kas nosprauž vadlīnijas turpmākiem pētījumiem. Piemēram, iezīmēta hipotētiska tendence K. Ulmaņa autoritārisma režīma virzībai pretim totalitārisma raksturīgajai vienpartijas sistēmai. Šī hipotēze pieminēta jau ievadā, un pie tās autors atkal atgriežas iekšpolitikai veltītajā nodaļā. Ņemot vērā totalitārisma ideoloģiju tendences tālaika Eiropā (apvienošanas vīstautas politiskajā kustībā), šādai hipotēzei ir pamats – šie piemēri Latvijas vadoni noteikti ietekmēja. Vienlaicīgi gan jāatzīst: autora dotais citu nozīmīgu režīma personību atšķirīgo viedokļu tēlojums mudina domāt, ka tikt tālāk par ideju vadonim būtu bijis grūti. K. Ulmanis visdrīzāk to apzinājās. Grāmatā apskatītajā spraigajā posmā norisinājās arī straujas, pat revolucionāras izmaiņas Latvijas sabiedrības struktūrā – izceļoja te gadsimtiem dzīvojošie vācbaltieši. Pētījuma autors piedāvā kādu Latvijas historiogrāfijā, domāju, pavisam jaunu hipotēzi, kuru arī vēlams pētīt dziļāk. Proti, pieminēta, kā noprotams, īpaši Lietuvā, bet arī Latvijā cirkulējošā ideja, ka vācbaltiešu atstātā tukšā niša būtu aizvietojama ar Lietuvas rīcībā

nonākušajiem Viļņas poļiem (104. lpp.). Šeit saredzams pamats turpmākai lietuviešu avotu izpētei.

A. Strangas izcilais pētnieciskais darbs un spožais literārais sniegums padara recenzenta kritiku stipri bezspēcīgu. Vai autora fundamentālais veikums ir vērtējams saskaņā ar kādiem priekšrakstiem, metodoloģiju vai teorētiskām vadlīnijām? Varbūt tas pats par sevi nosprauž šādas pētnieciskas vadlīnijas? Kā akadēmiski absolūti brīvas un ārēji neietekmētas pagātnes pētniecības piekritējs vēlētos piekrist otrajam variantam. Akadēmiskās un literārās iezīmes darbā ir tik cieši savijušās, ka īpašas metodoloģisku un teorētisku principu vadlīnijas te drīzāk neiederētos. Grāmatas auditorija iecerēta visplašākā, tādēļ autors nedefinē pētniecības mērķi vai citu ierobežojošu metodes nostādni un neseko tai. Vienlaicīgi teorētisko nostādņu skaidrošana (avotu un historiogrāfijas kritika, pētniecības plāns un gaita, metodoloģijas izklāsts), iespējams, ļautu labāk izprast avotus un tajos atrodamos faktus, avotu satura subjektīvās iezīmes, darba nodaļās akcentēto notikumu atlasu un nozīmīgumu, bet, atzīsim, šādas akadēmiskas nianšes ir svarīgas tikai plašās auditorijas stipri mazākajai daļai. Lasot darbu, nenoliedzami, lieliski izpaužas autora nepārspējamais stāstnieka talants. Latviešu lasītājs uzzinās daudz, bet varbūt viņam šķitīs arī, ka par autora aprakstītajiem procesiem gribētos konkrētākus vērtējumus. Tik tiešām, autors savu spriedumu par notikušo pauž ar avota izklāsta starpniecību, lai arī varbūt varētu secinājumus uzsvērt strukturētāk un personiskākā formā (nodaļu noslēgumos secinājumus izdara autora pieminētās vēsturiskās personas). Tomēr tāda ir autora izvēlēta metode, kas caurvij viņa darbu, un to respektēju un dziļi cienu. Arī darba nobeigums veidots kā stāstījums par kādu no pētījuma tematiem – neilgo laiku pēc 1940. gada 17. jūnija un sekojošo Latvijas sovjetizācijas sākumu, proti, Kremļa marionešu valdības

izveidi Rīgā. Grāmatas nobeigumā noslēguma frāzi teic laikmeta galvenā Latvijas personība K. Ulmanis. Šie vārdi ir zīmīgi – ja Vācija pēc padomju ultimāta 1940. gada jūnijā būtu piedāvājusi palīdzību, “viņš neatteiktos” (433. lpp.). Tātad K. Ulmanim PSRS nebija simpātiska. Bet vai viņam simpatizēja Vācu Trešais reihs, vai arī tas bija tikai mazākais no abiem ļaunumiem?

Grāmatā, kurai piemīt daudzas lieliskas iezīmes un kurā apkopots autora, šķiet, vismaz 35 gadu pētnieciskais darbs, jebkādām piezīmēm saskaņā ar “akadēmisko reglamentu”, manuprāt, tomēr ir nebūtiska loma. Nenoliedzami, daudzi lasītāji varētu vēlēties ar autoru pārrunāt dažus jautājumus un saņemt konkrētu atbildi – autora individuālo verdiktu par pagātnes personībām, viņu rīcību, kļūdām, veismēm un notikumu alternatīvām. Tā kā izcilais autors ir plaši pazīstama autoritāte akadēmiskajā zinātnē, tāda vēlme tūlīt pēc grāmatas klajā nākšanas 2022. gada vasarā bija arī medijiem.¹⁰ Tā intervijā “Latvijas Radio 1” uzzinām, ka autoru, līdzīgi kā visus lielos latviešu vēsturniekus, vilinājis sabiedrībā aktuālais jautājums, vai nevarēja būt citādāk, un “*jautājumi par alternatīvām, par to, ko mēs neizdarījām vai mēs varējām darīt*

citādāk”.¹¹ Bieži mēdzam Latvijas bojāejā līdzvainot K. Ulmaņa varas monopolu un pieļaujam, ka demokrātijas apstākļos nenotiktu pakļaušanās Kremļa ultimātam. Te autors aizrāda: “[...] viņš [K. Ulmanis – R. C.] okupāciju nevarēja novērst, bet viņš varēja [...] teikt tautai patiesību”, un, “*ja Latvija būtu pretojusies, uzreiz būtu deportēta visa armija, aizsargi, 50–60 tūkstoši cilvēku no Baltijas*”.¹² Tātad par alternatīvām domāt var, bet apšaubāms, vai tādām spēsīm gūt ticamu pamatu un pats galvenais – vai gūsim morālu mierinājumu. Vēlākā intervijā 2022. gada rudenī A. Stranga sava jaunākā pētījuma vadmotīvu raksturojis ļoti precīzi un mūsdienu Krievijas draudu apstākļos ļoti zīmīgi. Proti, 1939.–1940. gada notikumi ļauj uzskatāmi parādīt, “*ka tā, kā tas notika, tā tas nekad vairs nevar notikt, proti, notika bez mūsu protesta, bez pretošanās, [...] tā ir tāda mācība, lai tas neatkārtotos*”.¹³ Šie ir viedi un mierinoši vārdi tagadējā spriedzes pilnajā pasaulē, un pie tā arī paliksim. Vēl tikai noslēgumā jābilst, ka autora jaunākā grāmata ir aizraujoša savās vēsturiskā tēlojuma detaļās, tās ir vērtīga lasāmviela ne tikai kolēģiem vēsturniekiem, bet visiem, kam rūp Latvijas vēsturē katastrofālais notikumu pavērsiens.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ Tostarp Bonifācijs Daukšts, Inesis Feldmanis, Ilga Gore (Kreituse), Mārtiņš Virsis.

² 1313. fonds (Ārlietu ministrija), 2570. fonds (Ārlietu ministrijas Administratīvais departaments un Līgumu departaments), 2574. fonds (Ārlietu ministrijas Politiskais departaments).

³ 3235. fonds (Iekšlietu ministrijas Politiskais departaments).

⁴ Plaši izmantoti 20. gadsimta 90. gadu sākuma demokrātijas viņa apstākļos PSRS un Krievijas izdotie dokumentu krājumi, kas iekļauj 1939.–1940. gada diplomātisko korespondenci (tostarp Polpredy soobshhajut...: Sbornik dokumentov ob otnoshenijah SSSR s Latvijē, Litvoj i Jestonijē: Avgust 1939 g. – avgust 1940 g. Ministerstvo inostrannyh del SSSR. Moskva 1990; Dokumenty vneshnej politiki SSSR. T. XXII. 1939. V 2 kn. Ministerstvo inostrannyh del RF. Moskva 1992; Dokumenty vneshnej politiki SSSR. T. XXIII. 1940 – 22 jūnija 1941 g. V 2 kn. Kn. 1. 1 janvarja – 31 oktjabrja 1940 g. Ministerstvo inostrannyh del RF. Moskva 1995) un paša autora līdzveidotā 1939.–1940. gada norišu dokumentu publikācija: ILGA GRAVA-KREITUSE, INESIS FELDMANIS, JURIS GOLDMANIS, AIVARS STRANGA (sast.). Latvijas okupācija un aneksija: 1939–1940. Dokumenti un materiāli. Rīga 1995.

- ⁵ INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA, MĀRTIŅŠ VIRSIS. Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis. Rīga 1993.
- ⁶ AIVARS STRANGA. LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums: demokrātijas likteņi Latvijā. Rīga 1998; AIVARS STRANGA. Latvijas ārējie ekonomiskie sakari. 1919.–1940. gads: attiecības ar lielvalstīm (saimnieciskie, politiskie, diplomātiskie aspekti). Rīga 2015; AIVARS STRANGA. Kārļa Ulmaņa autoritārais režīms (1924–1940): politika, ideoloģija, saimniecība. In: JĀNIS STRADIŅŠ (red.). Latvija un latvieši. Akadēmiskie raksti. II sēj. Rīga 2018, 424.–455. lpp.
- ⁷ ILGA GORE, AIVARS STRANGA. Latvija: Neatkarības mijkrēslis. Okupācija: 1939. gada septembris – 1940. gada jūlijs. Rīga 1992; MAKSIMS DUHANOVŠ, INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA. 1939: Latvia and the Year of Fateful Decisions. Rīga 1994.
- ⁸ Vēsturnieks: saistībā ar padomju okupāciju Latvijā vienmēr urdis doma – vai varēja būt citādāk. In: Brīvības Bulvāris. Latvijas Radio 1, 17.09.2022. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/sarunas/vesturnieks-saistiba-ar-padomju-okupaciju-latvija-vienmer-urdis-doma--vai-vareja-but-citadak.a472977/> (skatīts 30.11.2022.).
- ⁹ Telefonintervija ar Aivaru Strangu. “Rīta Panorāma”, Latvijas Televīzija 1, Latvijas Sabiedriskie Mediji, 23.08.2022. Pieejams: <https://ltv.lsm.lv/lv/raksts/23.08.2022-telefonintervijs-ar-habiliteto-vestures-doktoru-aivaru-strangu.id270061> (skatīts 06.12.2022.).
- ¹⁰ Sk., piem.: ALDIS MIŅINS. Jaunas atziņas par Latvijas okupāciju. In: Domuzīme 2022, Nr. 5, 42.–43. lpp.; Jauna grāmata par Latvijas vēsturi – A. Strangas monogrāfija “Latvija: neatkarības pēdējais cēliens”. In: Sargs.lv (resursa uzturētājs LR Aizsardzības ministrija), 23.08.2022. Pieejams: https://www.sargs.lv/lv/otrais-pasaules-kars/2022-08-23/jauna-gramata-par-latvijas-vesturi-strangas-monografija-latvija#_ftn3 (skatīts 01.12.2022.); Vēsturnieks: saistībā ar padomju okupāciju; Vēsturnieks Aivars Stranga: sāpīgākais ir redzēt, kā krieviem 1940. gadā izdevās mūs apvārdot. In: Portolāns. Latvijas Radio 6, Radio NABA, 16.10.2022. Pieejams: https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/vesture/vesturnieks-aivars-stranga-sapigakais-ir-redzeta-krieviem-1940-gada-izdevas-mus-apvardot.a477354/?utm_source=rss&utm_campaign=rss&utm_medium=links (skatīts 01.12.2022.).
- ¹¹ Vēsturnieks: saistībā ar padomju okupāciju.
- ¹² Turpat.
- ¹³ Vēsturnieks Aivars Stranga: sāpīgākais ir redzēt.